

FATİH SULTAN MEHMED'İN
MUHİTİ VE ŞAHSİYETİ ÜZERİNDE BİR DENEME*

BEKİR SIDKI BAYKAL

Fatih Sultan Mehmed'in muhiti ve şahsiyeti denildiği zaman, birinci derecede, bir hükümdarın, hususiyetiyle siyaset ve askerlik alanlarında üstün işler görmüş büyük çapta yapıcı bir hükümdarın, başka bir deyimle bir devlet adamı ve komutanın muhiti ve şahsiyeti akla gelir. Fakat biz, şimdiden söyleyelim ki, burada Fatih Sultan Mehmed'in ne siyasi, ne de askerî muhiti ve şahsiyeti üzerinde durmak niyetindeyiz.

Büyük insanlar, Tanrı'nın çok cepheli, çeşitli istidatlarla mücehhez olarak yaratmış bulunduğu bahtiyarlardır. Böylece, Fatih Sultan Mehmed'in, devlet adamı, askerlik gibi taraflarından başka bir de insanlık ve kültür cephesi vardır. İşte biz, başlıca, onun bu cephelerini belirtmeğe, yani bir şahsiyetin oluş sürecini ve olduktan sonraki halini elden geldiği kadar göstermeğe çalışacağız.

Herşeyden önce şunu ifade edelim ki elimizde bulunan kaynak ve eserlerde konumuzla ilgili mahiyete olarak rastladığımız kayıtlar çok kifayetsizdir ve bunlar yalnız, Fatih'in şahsiyetini aydınlatmağa yetmemektedir. O halde, bu yoldan gidilerek Fatih'in, bir dereceye kadar olsun bizi tatmin edebilecek vasıfta bir tablosunu çizmeğe imkân yoktur. Nitekim, bugüne kadar aynı kaynaklara dayanarak Osmanlı tarihi yazmış olan müellifler, Fatih'in şahsiyeti üzerinde fazla bir bilgi verememişler, hattâ bazıları bu hususta söz söylemek cesaretini gösteremediklerini açıktan açığa itiraf etmişlerdir¹. Halbuki İstanbul fethinin beşyüzüncü yıldönümü münasebetiyle Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu üzerinde fazlaca durulduğu şu zamanda, devrin yara-

* Bu yazının esası, 1953 baharında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde tertip olunan seminerlerde yapılmış bir konuşmadır.

¹ Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches, II, s. 470: Es wird immer schwer bleiben, den Charakter Sultan Mohammeds im Lichte geschichtlicher Wahrheit und reinerer Erkenntnis zu beurteilen. Wir Würden es nicht wagen, nach Dem, was uns Zeitgenossen über ihn hinterlassen haben, ein klares, ein vollstaendiges Bild seines Wesens und seiner Persönlichkeit zu entwerfen. Wir haben in dieser Beziehung nichts gefunden, was den Ansprüchen der Unparteilichkeit, der höheren Gerechtigkeit genügen könnte. Alles, was über ihn gesagt wird, ist fast nur der Ausdruck massloser, sklavischer Bewunderung, oder des Hasses und der Verachtung, des Jammers und des Elends, welches er namentlich über die christliche Welt gebracht hat. Man wird dabei nicht vergessen wollen dass vieles, was an seinen Namen geknüpft wird, auf Rechnung der gewaltsamen Verhaeltnisse zu setzen ist, welche der Zusammenstoss so feindlich sich begegnender weltgeschichtlicher Elemente notwendig erzeugen musste, wie damals europaeisches und asiatisches Leben, Christentum und Islam waren.

tıcısı olan adamı iyice tanımak bizim için son derece cazip olduğu kadar ilim âlemi için de aynı derecede önemli bir meseledir. Bu durum karşısında, ilkin onun muhitini teşkil eden, çocukluk çağından beri kendisine karakter ve fikir bakımlarından müessir olan unsurları elden geldiği kadar bir arada ve sırasıyla gözden geçirmek, bir de onun iç âlemini aksettirir mahiyette görünen bazı tipik olayları şahit olarak göstermek suretiyle, hiç olmazsa bazı ipuçları elde etmeğe çalışmak ve böylece varılan sonuçları mevcut kayıtlarla bağlayarak Fatih'in şahsiyeti üzerinde bir deneme yapmak teşebbüsünde bulunuyoruz. Şüphesiz ki yine de Fatih'in mükemmel bir tablosunu çizmek iddiasında değiliz. Sadece, bu hususta bir fikir verebileceğimizi, belki de bazı problemlere işaret edebileceğimizi umuyoruz.

* * *

Fatih'in şehzadeliği zamanına ait bilgimiz maalesef çok mahduttur. Bunlardan rivayet kabilinden olanları, tabii olarak, bir tarafa bırakacağız. Sultan Mehmed'in 30 Mart 1432 tarihinde II. Sultan Murad'ın üçüncü oğlu olarak Edirne'de doğmuş bulunduğunu biliyoruz². Adı Hadice Halime Humâ Hatun olan annesinin menşei etrafında ilim âleminde uzun tartışmalar yapılmış, bu arada birbirine zıd birtakım görüşler ortaya atılmıştır. Bu kadının Çandaroğlu İsfendiyar Bey'in bir torunu olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur³. Humâ Hatun'un 1449 tarihinde öldüğünü, Bursa'daki mezar-taşı kitabesinden öğreniyoruz. Fakat, Şehzade Mehmed'in terbiyesinde annesinin bir rol oynayıp oynamadığı hakkında birşey bilmiyoruz. Şehzade Mehmed doğduğu zaman babası Sultan Murad çok sevinmiş ve "bağ-i Murad'da gül-i Muhammedi açıldı" sözü ile⁴ bu sevincini zarif bir şekilde ifade etmiştir. Şehzadenin, ilk çocukluk yıllarım, o zamanki Osmanlı başkenti Edirne'de geçirmiş olması lâzımgelir. Gerçekten de şehzadeler, genel olarak onikinci yaşa girinceye kadar sarayda kalırlar ve ancak serî rüşt çağı sayılan bu yaşta sancağa çıkarlardı. Böyle bir gelenek mevcut olmakla beraber Şehzade Mehmed'in 1438(838) de, yani henüz altı yaşında iken ağabeyleri Ahmet ve Alâeddin Çelebilerle birlikte⁵, (sonra da 841 de⁶) Amasya'ya ve 1440 da da

² Franz Babinger, Mehmed's IL, des Eroberers, Geburtstag, Oriens II, Leiden 194g.

³ Süheyl Ünver, Fatih Külliyesi, 1946, s. 160 v.d.; F. Babinger, Mehmed's IL, des Eroberers, Mutter, Legende und Wirklichkeit. Münchener Beitrage zur Slavenkunde, Festgabe für Paul Diels, München 1953.

⁴ Hoca Şa'deddin, Tacüttevarih I, s. 346.

⁵ Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, cilt III, s. 206.

⁶ Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, III, s. 209 "Kemal Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi'nin tarihinde yazıldığı üzere 841 senesi Zilhiccesinde Amasya valisi oldu. Lalası, müdir-i umuru, Amasya muhafızı olmak üzere Sultan Murad'ın azadlı kölesinden Hayreddin Hızır Paşa geldi. Muallimi Amasyalı İlyas Fakih oğlu Hayreddin Hızır Çelebi oldu. . . Sekiz yaşında iken Amasya valisi oldu. Amasya Fatih'in ilk talim ve terbiye gördüğü bir yerdir. Kemâl Paşa Zade diyor ki "Sultan Mehmed dahi bir zaman ol makam-ı mübarekde ârâm itti". Ancak, bu kayde karşı ciddi itirazlar ileri sürülebilir.

Manisa'ya gönderilmiş olduğuna dair kayıtlara rastlamaktayız. Fakat onun 1443 te Kasap-zâde Mahmut Bey ve İbrahim Bey adlarında iki lalası yanına katılarak Manisa'ya yollandığını kesin olarak biliyoruz⁷. Hakikaten de bu tarih, şehzadenin serî rüş çığına girdiği zamana rastlamakta, dolayısıyla Osmanlı sarayındaki geleneğe uygun düşmektedir.

Genç şehzadenin terbiye ve yetinmesi üzerinde kimlerin müessir oldukları ve kimlerin nasıl bir rol oynadıkları hakkında fazla bilgimiz yoktur. Kuvvetli bir hükümdar şahsiyeti olan babası II. Sultan Murad'ın, hususiyile büyük oğulları Ahmet Çelebi (1420—1438) ile Alâeddin Çelebi (1425—1442)'nin ölümlerinden sonra yegâne varisi olarak gördüğü Mehmet Çelebi'nin, zamana göre en mükemmel şekilde yetişmesi için her türlü ihtimamı göstermiş olduğuna şüphe yoktur. Şehzade Mehmet Çelebi'ye okuyup yazmayı söktüren, hattâ bunun sağlanabilmesi için zora bile başvurduğu söylenen ilk hocasının Molla Gürani olduğu malûmdur*. Bu zat, devrin bütün ilmini ve insanî faziletleri nefsinde toplamış bulunan meşhur bir bilgidir. II. Sultan Murat devri ulemasından Mevlâna Yegân, Hactan dönerken Mısır'da ona rastlamış, ilim ve fazlını bizzat görerek onu «diyar-ı Rûm'a» 'yani Osmanlı ülkesine beraberinde gitmeğe ikna" ederek Sultan Murad'a hac armağanı olarak takdim etmiştir^{7a}. Padişah da onu çok beğenmiş ve otorite altına bir türlü girmeyen, okuyup yazmayı öğrenmemekte ayak direyen Manisa sancağındaki oğlu Mehmed'e geniş yetkilerle öğretmen olarak göndermiştir⁸, İlk hocası⁹ sıfatıyla Mevlâna Gürani'nin, genç şehzade üzerinde çok müessir olduğuna şüphe edilemez. İlk hocanın taze bir ruh üzerinde bıraktığı intibai, çocuk ruh haletini, hocanın çocuk için herşey demek olduğunu bir kere hatırlıyalım! Nitekim Sultan Mehmet tahta geçtiği zaman bu hocasına vezaret teklif etmiş, bu mansıbı kabul eylemeyince kadıaskerlik tevcih kılmış ve, kısa bir fasıla müstesna, sonuna kadar onu itibarda tutmuştur. Lalalarının, yani yukarıda adları geçen Kasap-zade Mahmut Bey'le İbrahim Bey'in de genç şehzadenin şahsiyetinin teşekkülünde kuvvetle müessir oldukları anlaşılıyor. Gerçekten de Kasap-zade Mahmut Bey devrin en nüfuzlu şahsi-

⁷ H. İnalçık, Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar, Ankara 1954, s. 55.

* "Eli kaleme ve dili okumağa varmayup hutût-i enzâr-i basire-i nâzırasını safha-i levha-i ta'lime tevcih etmekten temennü' ve tereffü' ider idi. . . Padişah (II. Murad) şehzade hazretlerinin canab-i cennât-nişânına ta'lim için anı (Molla Gürani'yi) irsal eyledi. Lede'l-irsâl fazıl-ı merkumun eline bir kadîb virüp ol şehzade-i sâmi-rütbet fusûs-i zatında ihmâl ve tekâsül ider ise âdab-ı erbab-ı ta'lim üzere bu hadîb ile darb eylesin deyü ruhsat buyurdular. . . Mevlânay-i fazail-intimâ bî-perva elinde olan kadîb ile darb eyleyüp. . . darben ve cebren ta'lim etmeğe. . . (Mecdi Efendi, Şakayık-ı Numaniyye Tercümesi, s. 103-104).

^{7a} Mecdi Efendi, Tercüme-i Şakayık-ı Nu'maniyye, s. 102 v.d.

⁸ Aynı eser, s. 103.

⁹ Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, cilt III, s. 209 da Fatih'in ilk hocasının Amasyalı İlyas Fakih olduğunu, Kemâl Paşa-zâde'den naklen söylüyor; bk. yukarıda not 6.

yetlerinden biridir. Tahttan feragat edip istirahata çekilmiş bulunan II. Sultan Murad'ı, 1444 te Varna muharebesini yapmak üzere Osmanlı ordusunun başına geçmeğe ikna eden, yine 1451 de Karaman oğlu İbrahim Bey ile barış antlaşması yapan bu zat olmuştur. Mahmut Bey'in babası Cebe Ali (Cibali) Bey o zaman Bursa valisi bulunuyordu. Öteki lalası İbrahim Bey'e gelince, mühtedilerden olmakla beraber- büyük bir münşi idi ve sonra Nişancı olarak Divan'a dahil olmuştur. Demek oluyor ki Sultan Murad'ın, oğlu Şehzade Mehmed'in yanına vermiş olduğu iki lala, o devrin birinci sınıf adamlarındandır. Bunu bir tesadüf eseri olarak kabul etmemiz için hiçbir sebep yoktur. Muhakkak ki padişah, her birinin kendi istikametinde şehzadenin terbiyesinde müessir olmasını düşünmüş ve bu sebeple onları seçmiş olmalıdır. Sultan Mehmed'in savaşı ve fütuhatchı şahsiyetinin teşekkülünde mühim bir rol oynayan ve sonradan kızı ile evlenen Zağanos hakkında bu devir için, şahzade ile münasebeti bakımından, bir şey bilmiyoruz. Fakat 1444 te Sultan Mehmet birinci defa olarak tahta çıktığı zaman Zağanos da Divan'a vezir olarak girmiştir. Zağanos Paşa, zamanın en kudretli askeri olarak tanınıyordu ve genç padişahın yakın adamı idi ^{9a}.

İşte Sultan Mehmed'in 1444 te ilk defa tahta geçinceye kadarki hayatı hakkında bildiklerimiz, başlıca bunlardan ibarettir. Bu tarihte Osmanlı Devleti dış tehlikeleri atlatmış ve nisbî bir sükûn devresine girmiş gibi görünüyordu. Bunun üzerine Padişah II. Sultan Murad istirahata çekilmeğe karar veriyor. Henüz 12 yaşında bulunan oğluna artık, tecrübeli vezirleri ile birlikte, devlet umurunu emanet edebileceğine kanidir. Aynı zamanda Sultan Murad, Osmanlı tahtını kendi sağlığında oğluna garanti etmek istiyor. Çünkü Bizans'a sığınmış bulunan Şehzade Orhan, Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia etmektedir ve Bizans'ın elinde daimî bir tehdit vasıtasıdır. II. Sultan Murad bu şehzade yüzünden Bizans'a ödenek vermek zorundadır. Buna rağmen Orhan, çok geçmeden Dobruca'ya geçerek Bizanslıların yardım ve teşviki ile Osmanlı tahtını ele geçirmek teşebbüsüne bile girişecektir ¹⁰.

II. Murad'ın 1444 yazında devlet işlerini henüz 12 yaşında bulunan oğluna emanet etmesi keyfiyeti bize gösteriyor ki Sultan Mehmet, bu arada büyük bir gelişme göstermiştir. Öyle anlaşılıyor ki o, tecrübeli ve emektar vezirlerin yardımı ile de olsa, hükümdarlık yapabilecek asgari bir olgunluğa erişmiş bulunmaktadır. Gerçekten de genç padişah devleti şahsan idare edecektir ve her hangi bir şekilde bir vesayet bahis konusu değildir.

Şimdi, Sultan Mehmed'in işbaşına geçmesi ile, Osmanlı siyasetinde bir istikamet değişmesi müşahade ediyoruz. Bu olay, II. Mehmed'in şahsiyetinin gelişmesi bakımından çok önemlidir. Genç padişah; Zağanos,

^{9a} H. İnalçık, adı geçen eser, s, 55, 84-88.

¹⁰ Aynı eser, s. 37-38.

Şahabeddin Şahin ve Saruca Paşalar gibi zamanın en büyük askerlerini etrafına topluyor. Kazasker Mevlâna Hüsrev de yeni hükümdarın yakın adamıdır. Bu insanlar, genç padişahı, babası zamanındaki tedafüi siyasetten ayrılarak fütuhatçı bir siyaset takip etmeğe teşvik etmektedirler. Fakat Vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa eski siyasete bağlıdır; veyahut eski temkinli siyasetin başlıca âmili kendisidir. Bu itibarla o, genç padişahın bir macera peşine sürüklenerek devletin başına bir felâket getirebileceğinden endişe duymakta ve yeni rejime şiddetle muhalefet etmektedir. İhtiyar devlet adamı, daha ziyade eski padişahı hakikî hükümdar olarak tanımakta ve Sultan Mehmed'i bir nevi vekil saymaktadır. Gerçekten de Sultan Mehmed henüz çocuk yaştadır ve Osmanlı Devleti düşmanlarının, bu durumdan istifade etmeğe kalkışmaları ihtimali vardır. Tecrübeli vezirin en büyük endişesi de işte budur. Buna mukabil Sultan Mehmed'in etrafındaki askerler, yeni padişahın otoritesini tesis etmek gayesiyle, onu büyük bir iş başarmağa, İstanbul'u feth etmeğe teşvik etmektedirler¹¹. Demek oluyor ki Sultan Mehmet, daha o zaman İstanbul'un fethi fikri ile meşgul olmağa başlamıştır. Fakat böyle bir teşebbüse vakit kalmadan Çandarlı Halil Paşa'nın korktuğu vâki oluyor: Sultan Murad'ın tahttan çekilmesinden ve yeni padişahın çocukluğundan faydalanmak isteyen hıristiyanlar, Türkleri Avrupa topraklarından atmak amacı ile, henüz mürekkebi kurumamış olan Segedin Barış Antlaşmasını bozuyorlar. Böylece muazzam bir Haçlı ordusu Balkanlarda Osmanlı sınırlarını geçiyor. Durum son derece tehlikelidir. Bir defa daha Osmanlılar ölüm veya kalım mücadelesi yapmak, ciddî bir imtihan geçirmek mecburiyetinde kalıyorlar. İşte bu şartlar altındadır ki Sultan Murad, defalarca askerî kudretini ispat etmiş bir komutan sıfatıyla, belki biraz da devletin gerçek sahibi sıfatıyla, ordunun başına çağrılıyor ve bilindiği gibi Varna Meydan muharebesinde Haçlı ordusunu imha ediyor. Sultan Mehmet, bu seferde ordu kumandanlığının kendisine verilmeyişinden çok müteessir oluyor. Aslında o, babasını Edirne'de bırakıp adamları ile bizzat muharebeye gitmek istiyordu. Fakat Çandarlı Halil Paşa'nın müdafaa ettiği siyaset galip gelmiş, kendisi arka plâna atılmıştı. Bu, kendisine henüz tam itimadın beslenmesinin bir tezahüründen başka ne olabilirdi? Varna Meydan muharebesinden sonra Sultan Murad istirahatına devam ediyor. Sultan Mehmed'in etrafındaki adamları, Varna'dan sonra da padişahı mütemadiyen İstanbul'un fethine teşvik etmektedirler. Hattâ İstanbul'u muhasara teşebbüsüne geçmek üzere bulunduğu şayiasını bile çıkarıyorlar. Çandarlı Halil Paşa ise böyle bir teşebbüsün şiddetle aleyhindedir. O, İstanbul muhasara edildiği takdirde bütün hıristiyan âleminin Bizans imparatoruna yardıma koşacağından ve bunun neticesinde Osmanlı Devletinin başına bir felâket geleceğinden korkmaktadır. Nitekim Halil Paşa, sonradan, 1453 de de aynı fikri müdafaa ederek Sultan Mehmed'i İstanbul muhasarasını kaldırmağa

¹¹ Aynı eser, s. 88-91.

teşvik etmiştir. Burada padişahı azimle muhasaraya devama teşci ederek mutlu neticenin alınmasına büyük ölçüde yardım etmiş bulunan adam, bilindiği gibi Zağanos Paşa olmuştur. Her ne olursa olsun, şimdi, yani 1444 ten beri eski rejim ile yeni rejim taraftarları birbirleriyle mücadele etmektedirler ve Sultan Mehmet fiilen bu mücadelenin içindedir. Fakat mücadeleyi, Sultan Mehmet ile taraftarları kaybediyorlar. Gerçekten de Halil Paşa 1446 da bir Yeniçeri ayaklanması tertip ederek genç padişahı düşürüyor ve II. Sultan Murad'ı yeniden tahta geçiriyor. İhtiyar vezir bir kere daha siyasetini yürütmüş, eski rejim galip gelmiştir^{11a}. Böylece Sultan Mehmet, geçici bir zaman için olsa da, iktidardan düşmenin acısını tatmıştır. Bu acının ne kadar ezici ve sarsıcı olduğunu kolayca tasavvur edebiliriz. Gerçekten de o, hiç istemiyerek tahttan ayrılmıştır. Bu esnada müşavirlerinin de tesiri ile onun padişahlıktan çekilmek istemediği, muhtelif kaynaklarla teyyüd etmektedir. Halkondilas ve Kemal Paşazâde'de Sultan Mehmed'in silâhla babasına karşı koyması ihtimalinden bahs olunmaktadır^{11 b}.

İşte böylece son derece buhranlı geçen iki yıllık bir saltanattan sonra Sultan Mehmet tekrar Manisa sancağına gitmek ve babasının öldüğü 1451 Şubatına kadar orada beklemek zorunda kalıyor. Anlaşıldığına göre Manisa'da bu ikinci kalış, Sultan Mehmed'in asıl hükümdar şahsiyeti olarak gelişmesini tamamlamıştır. Bir defa mücadeleyi kaybetmesine rağmen dâvasının haklı olduğuna kanidir. Babası ve Halil Paşanın zıddına olarak gözüpek bir gaza ve fütihat siyasetini temsil eden Sultan Mehmet, burada da harpçi hareketlerine devam etmiş, Venedik ile barış yapılmış olmasına rağmen 1449 a kadar Ege adalarını vurmıştır. 1448 tarihinde Kocacık seferine (Kuzey Arnavutluk'ta İskender Bey'e karşı) ve İkinci Kosova Muharebesine, 1450 de Akçahisar muharebesine babasının yanında olarak iştirak etmiştir. Bu esnada savaş taktiğini daha iyi öğrenmiş ve hayli tecrübeler elde etmiştir. Bir yandan da Sultan Mehmed'e taraftar olan devrin ünlü bilginlerinden Molla Hüsrev¹² ile temas ederek ve daha başka âlimlerle çalışarak bilgisini artırmış, çeşitli felsefe ve din problemleri ile meşgul olmuştur. Maalesef bu hususta teferruatlı bilgimiz yoktur. Hattâ İtalyalı meşhur Cyriacus d'Ancona ile ilk defa burada temasa gelerek batı dünyasının umumi vaziyeti, ahlâk ve âdetleri, hıristiyan devletlerin kuvvetleri ve siyasi temayülleri hakkında ilk bilgilerini elde ettiği muhtemeldir^{12a}. Fatih'in İtalyanlarla olan münasebetlerine biraz sonra döneceğiz.

1450—51 kışında Sultan Mehmet, Zülkadiroğlu Süleyman Bey'in beş kızından biri ve güzelliği ile meşhur olan Sitti Hatun ile evleniyor. Bu,

^{11a} Bu inkişaf için şimdi bk. H. İnalçık, aynı eser, 69-97.

11b Aynı eser, s. 100.

¹² Şekayık-ı Nu'maniyye Tercümesi, s. 135 v.d. Buna karşı aksi görüş bk.: İnalçık, aynı eser, s. 103.

^{12a} Babinger, Fatih Sultan Mehmet ve İtalya, Belleten, sayı 65, s. 49.

Sultan Murad tarafından tertiplenmiş siyasi bir izdivaçtır. Gerçekten de Anadolu'da Osmanlılara rekabet edebilecek en kuvvetli devlet, Karaman Beyliği idi. Sıhrî bağlarla birbirleriyle bağlanmış bulunmalarına rağmen bu iki devlet arasında ihtilâf hiç eksik olmuyordu. Şimdi Sultan Murad, Zülkadıroğlu'nun kızını oğluna almak suretiyle Karamanoğlu'nun arkasında bir dost ve müttefik sağlamak ve böylece Anadolu'da durumunu kuvvetlendirmek istemişti. Evlenme, Amasya hâkimi Hızır Ağa'nın zevcesi aracılığı ile sağlanmış, düğün şenlikleri Edirne'de iki ay devam etmiştir¹³.

Kısaca, Manisa'daki bu ikinci kalış, Sultan Mehmet için her bakımdan bir öğrenim devresi olmuş, onu olgunlaştırarak ileriki çetin mesleki için bilgi, tecrübe ve insanları tanımak hususlarında tam mânâsıyla hazırlamıştır. Çağdaç müverrihler¹⁴ onu taze delikanlılık çağında bile yaşını başını almış tecrübeli bir hükümdar kadar olgun bir padişah diye övmüşlerdir. Artık, Bizans'ın surlarını zorlayacak olan fâtilh, donanmasının yenildiğini görünce atını denize sürecektir, dünyanın en büyük cihangiri olmak ihtirasını besliyecek olan kahraman, ilim ve sanatta verimli olabilecek hamî teşekkül etmiştir.

Böylece, 1451 Şubatında babasının vefatını haber alan Sultan Mehmet, hiç vakit kaybetmeden Edirne'ye koşuyor ve Osmanlı tahtına ikinci defa ve kesin olarak oturuyor^{14a}. Sarayda yaptığı ilk icraat dikkate şayandır. Evvelâ tamamiyle rakibsiz kalmak için henüz birkaç aylık küçük kardeşi Ahmed'i bertaraf ediyor; üvey anneleri olan Sırp despotunun kızı Mara ile İsfendiyar oğlu Mübarizüddin'in kızı Halime veya Fatma veya Saidbaht¹⁵ Hatunları, gerekli saygıyı esirgememeksizin, saraydan uzaklaştırıyor. Av, çalgı vesaire gibi eğlence ile ilgili ne varsa hepsini dağıtıyor; fuzuli insanları saraydan çıkarıyor ve herşeyi devlet menfaatlarının hizmetine yararlı olacak şekilde düzene koyuyor. Saraydaki bu icraatıyla Sultan Mehmet, hükümdar kaldığı müddetçe neler yapmak istediğine işaret etmiş oluyordu. Aynı zamanda yabancı devletlerden cülusunu tebrik için gelen elçileri gayet iyi karşılıyor, hepsine babasının yolunda yürüyeceğini ve eski dostluklara riayet edeceğini temin ediyor. Şüphesiz ki Sultan Mehmet'in bir takım plânları vardı ve bunları tatbik edeceği şüphesizdi. Fakat niyetlerini büyük bir soğukkanlılıkla gizlemiş, babası zamanındaki vezirleri ve devlet erkânını, Çandarlı Halil Paşa da dahil olduğu halde, yerlerinde bırakmıştır. Bu şekilde davranışı, onun, bütün niyetlerini sırası gelinceye kadar kimseye sezdirmeyen gerçek bir hükümdar şahsiyeti olduğuna delâlet eden belki de ilk tipik misâl teşkil etmektedir. Şunu şim-

¹³ Şevval-Zilka'de 854. Anonim ve Düsturnâme-i Enverî'ye göre; Hoca Sa'dettin, Tacü't-tevarih, I, s. 398 v.d. (Bk. H. İnalçık, Mez. eser, s. 109. Orada Babinger'in öne sürdüğü 1449 tarihi düzeltilmiştir).

¹⁴ Frances, Türk Tarih Kurumu Kitaplığında mevcut tercümesinden faydalanılmıştır.

^{14a} Bk. H. İnalçık, aynı eser, s. 55-67.

¹⁵ Kaynaklarda böyle çeşitli adlar geçmektedir. Bk. F. Babinger, Beyazid Osman, s- 35-

diden söyliyelim ki onun bu karakteri, sonraki olaylarda sık sık kendini göstermiştir. Culusunu tebrike gelen elçiler arasında Karamanoğlu'nun temsilcisi yoktu. Böylece Sultan Mehmet, daha aynı yıl içinde, ilk seferini Karamanoğlu'na karşı yapmak lüzumunu duymuştur.

Burada Fatih Sultan Mehmed'in padişah olduktan sonraki icraatını birer birer sayacak değiliz. Ne de İstanbul'un fethi fikrinin doğuş ve gelişmesini ve nihayet gerçekleşmesini takip edeceğiz. Bunların herbiri ayrı birer etüt konusu olabilir.

1451 Şubatından beri Osmanlı tahtında oturmakta olan II. Sultan Mehmet, elimizdeki kaynak ve eserlerde doğrudan doğruya onun şahsiyeti ile ilgili olarak rastladığımız kayıtlarda şöyle tasvir olunmaktadır :

Dış görünüş itibariyle Sultan Mehmet, orta boylu, vücudu oldukça nahif yapılı, fakat her iklimde sefer hayatının meşakkatlerine tahammül edebilecek derecede sağlam ve mukavemetli idi. Yüzünün ifadesi insana hem saygı ve hem de, belki daha fazla derecede, korku telkin ederdi. Çenesi öne doğru fazlaca çıkık, açık alınlı, geniş ve yüksekçe omuzlu idi. Rengi kumral, sakalı kırmızımtrak ve kıvrık, boynu kısa ve kalındı. Hafifçe kavisli kaşları, muhteşem bir şahin-burnu vardı, İri, derin manalı, biraz da hülyalı gözleri, yüce fikirlere ve engin bir ruha sahip olduğunu ifşa ediyordu. Çok zeki, cömert, sakin, soğuk-kanlı, sonuna kadar sabr etmesini ve tam zamanı gelince harekete geçmesini bilen bir insandı. Son derece azimli, bükülmez iradeli, gözü-pek, hiçbir güçlük karşısında yılmaz, amacına ulaşmak için sırasında en aşırı derecede şiddet göstermekten kaçınmazdı. Kendisinden önce yaşamış olan Büyük İskender Caesar, Büyük Konstantin, Justinianus gibi en ünlü cihangirleri fütihat ve şöhrette geçmek ihtirasını besliyordu. Askerlik ve yönetim işlerinde olağanüstü bir kabiliyet, derin bir anlayış sahibi bulunuyordu.

İşte Fatih Sultan Mehmed'in doğrudan doğruya şahsiyeti ve karakteri ile ilgili olarak doğu ve batı kaynaklarında söylenen şeyler, aşağı yukarı, bunlardan ibarettir. Görüldüğü gibi bunlar, onun vasıflarını kupkuru olarak ifade eden bir takım umumi sözlerin ilerisine varmamaktadır. Onun gaddar ve fevri yaradılıştaki, hiddete geldiği zaman gözü hiçbir şey görmez şark tipi bir hükümdar olduğunu söyleyenler de vardır¹⁶.

Hakikatte onun, devletin yüksek menfaatları bahis konusu olduğu zaman son derece haşin ve merhametsiz olduğunu görmekteyiz. Gerçekten de o, birbiri ardından taçlar ve tahtlar devirip devletini büyütürken hiçbir merhamet eseri göstermemiştir. Aynı zamanda, peşinde koştuğu emellere hareketleriyle engel olmak isteyen emektar Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'yı, daha sonra da yine çok önemli bir devlet adamı ve asker olan Mahmut Paşa'yı, zamanı gelince, ortadan kaldırmakta asla tereddüt göstermemiştir. İtalyalı Larguschi'ye söylemiş olduğu gibi, dünya, ancak

¹⁶ Bk. Meselâ Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches, c. III, s. 46g, 470.

bir cihangire kâfi gelecek kadar büyüktür. Hükümdarlıkta herhangi bir kimsenin rekabetine tahammülü yoktur. Nitekim:

Bizimle saltanat lâfın edermiş ol Karamanı

Hüda izin verirse ger kara yere koram anı

diye kendisiyle boy ölçüşmeğe yeltenenlere karşı kükremektedir. Bununla beraber, gaddar bir hükümdar olmaktan uzaktır. Hiddet ve şiddeti, ancak yüksek devlet menfaatları bahis konusu olduğu hallerde patlak vermektedir. Sırasında adalet ve merhamet duyguları kendisine hâkimdir. Aynı zamanda ince, hassas ruhlu bir insandır. Birçok hâdiseler Fatih'in bu tarafını bize gösteriyor. Bu hususta birkaç misâl verelim :

Çok sevdiği ve kahraman oğlu Şehzade Mustafa, günün birinde Karaman'da vefat ediyor. Bu acı haberi padişaha bildirmek cesaretini gösterecek kimse çıkmıyor. En sonunda hocalarından biri bu ağır vazifeyi üzerine alıyor ve matem elbisesi içinde huzura çıkıyor. Padişah, Osman Hoca'nın halinden meseleyi anlıyor. Evlât acısı onu derinden sarsmıştır. Hemen oturduğu sedirden aşağı iniyor, odadaki bütün mobilyayı ve halıları dışarı çıkartıyor ve tam üç gün üç gece çıplak taş döşeme üzerinde saçını başını yoluyor. Sonra da bütün şehre matem tutma emrini veriyor¹⁷.

İstanbul'a ilk girdiği zaman Tanrı'ya şükranlarını sunmak için secdeye kapanmak üzere Ayasofya mabedine dahil olduğu anda, bu muhteşem sanat âbidesinin azameti önünde derin bir vecd ve huşu içindedir. Orada, bu hengâmede canını feda eden Bizans İmparatoru'nun akibetini düşünüyor; etrafta hükümsüren perişan sessizlik, o emsalsiz zaferi kazanmış, fakat buna rağmen yaptığı işin tarihî büyüklüğünü tamamiyle müdrik bir insanın vekarını muhafaza etmiş olan henüz yirmi üç yaşındaki genç padişahın hassas ruhunu hüznümlere gark ediyor ve, söylendiğine göre, XII. asır İran şairlerinden Hakanî'nin şu meşhur Farsça beytini okuyor :

Bûm nevbet mî-zened ber-târem-i Efrâsiyâb

*Perdedârî mi-küned der kasr-i Kayser ankebût!*¹⁸

Evet: Dünyada herşey fanidir. Tac, taht, saltanat, saadet... hepsi geçici şeylerdir. İşte, o haşmetli Bizans kayserlerinin sarayı şimdi karşısında baykuş yuvasına dönmüş, başkenti iradesi önünde diz çökmüş duruyor!

S akıya! Mey sun ki bir gün lâlezâr elden gider,

Çün irer fasl-i hazan bağ-ı bahar elden gider!

diye bir gazelinde aynı ruh haleti içinde feryad eden yine Fatih'in o hassas ruhudur.

Bir defasında bir dilbere gönlünü kaptırıyor; öyle ki ondan uzak yaşamak kendisi için nerdeyse imkânsız bir hal almıştır. Bu yüzden sefer-

¹⁷ Angiolello, Türk Tarih Kurumu Kitaplığındaki basılmamış tercümesinden faydalanılmıştır.

¹⁸ Efrâsiyab'ın damında baykuş nöbet borusu öttürüyor,

lere çıkmaktan alıkonduğunu, dolayısıyla devletin yüksek menfaatlarına zarar geldiğini görüyor. Halbuki her ne olursa olsun buna meydan vermemek lâzımdır. Bir müddet tereddüden sonra bu kara sevdadan ebediyen kurtulmak yolunu tercih etmekten başka çıkar yol bulamıyor. Neticeden son derece müteessirdir. Günlerce göz yaşları döküyor, yemiyor içmiyor, bitkin, hasta bir hale geliyor¹⁹. Evet herşey geçicidir. Fakat kalıcı olan tek bir şey vardır ki oda devlet, millettir. Devlet ve milletin selâmeti uğrunda herşey yapılmalıdır. Asla yumuşamamalı, hiç kimseye merhamet gösterilmemeli, sevgililere, hattâ evlât ve kardeşlere bile kıyılmalıdır. Fatih'te devlet fikri herşeyin üstündedir; her türlü kalb ve aile bağlarından daha kuvvetlidir. Devletin yüksek menfaati duygusu, başka her türlü duyguyu basıtmaktadır. Bu, Renaissance hükümdarlarına mahsus tipik bir zihniyettir. Bu bakımdan Fatih'in Renaissance devri hükümdarları ile benzerliği asla inkâr kabul etmez. Onun başvurduğu ve sonrada kanunlaştırdığı kardeş katli, ancak bu derece kuvvetli bir devlet anlayışı ile izah edilebilir. Yoksa Sultan Mehmet'de zalimlik, gaddarlık bahis konusu olamaz; böyle olmağa, her şeyden evvel, bir insan olarak Fatih'in yaratılışı müsait değildir.

Fatih Sultan Mehmed'in şair olduğunu biliyoruz. Son zamanlarda yayınlanmış olan²⁰ şiirlerinde çeşitli ve bilhassa en zor vezinleri başarı ile kullandığı görülmektedir. Burada onun sanatkârlığından çok, yüksek kültürü, aksetmektedir. Bu geniş kültürün mühim bir kısmını ikinci Manisa kalışı zamanında edindiğine şüphe yoktur. Kültürlü bir şair olan Sultan Mehmet, sanat ve ilmi sadece sevmek ve himaye etmekle kalmamış, aynı zamanda bunlarla bilfiil uğraşmıştır. Fatih'in ilme verdiği önem öteden beri tanınmaktadır. Genel olarak hükümdarlar arasında ilmi ve sanatı sevmiş ve himaye etmiş olanlara sık sık rastlanır. Fakat bunlardan ancak pek azı ilim ve sanatın doğrudan doğruya kendileri ile uğraşmış ve bu alanlarda verimli olabilmıştır. İşte Fatih bu gibilerden biridir ve onun bilhassa ilim cephesi kuvvetle kendin' göstermektedir. Fatih devrinde batı dünyası, hususiyile İtalya, Renaissance denen fikir ve sanat hareketi içinde bulunuyordu. Sanatla ilmi sevmek ve himaye etmek, zamanın âdeta modası halinde idi. Bu alanda birbirleriyle yarışan ufaklı büyüklü hükümdarlar arasında, zamanın bilgin papaları bir tarafa bırakılacak olursa, yalnız Floransa hükümdarı Lorenzo Magnifico sanat âleminde bir varlık olarak kendini gösterebilmiştir. Aydınlanma Devri denen yeni bir dünya görüşünün düşünüşe hâkim bulunduğu XVIII. yüzyılda da yine böyle ilim ve sanat hâmisi hükümdarlara rastlanmaktadır. Lâkin bunlar arasında ilim ve sanatı hakkıyla kavrayarak yaratıcı olmuş tek bir hükümdar şahsiyeti gösterebiliyoruz ki o da Prusya Kiralı Büyük Friedrich'tir. Doğu

Kayser'in sarayında örümcek kapı-bekçiliği ediyor; Tursun Bey. s. 57 : *Perdedarî mikûned der tak-i kistrâ ankebût Büm nevbet mizened der kal'a-i Efrâsiyâb !*

¹⁹ Angiolello, Türk Tarih Kurumu Kitaplığındaki tercümesinden faydalanılmıştır.

²⁰ Bk. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde ilim, İstanbul 1943. Süheyl Ünver, Fatih, Külliyesi ve zamanı ilim hayatı, İstanbul 1946.

milletlerinde bu tip hükümdarlara misal göstermek icabederse II. Sultan Murad'ın çağdaşı Uluğ Bey'i ve daha sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın muasırı bulunan Babür ile Ekber'i zikredebiliriz. Çocukluğunda okuyup yazmağa hiç de heves göstermemiş ve, yukarıda söylediğimiz gibi, hocası Molla Güranî tarafından zorla okutulmuş olan Sultan Mehmed'in, çok geçmeden büyük bir gelişme kaydederek ilme ve sanata candan bağlandığına şahit oluyoruz. Hususiyle ikinci defa Manisa'ya gittiği zaman, yani 14 ile 19. yaş arasında onun çeşitli ilim problemlerine ilgi gösterdiği anlaşılıyor. Osmanlı Türklerinin ilim tarihinde, Selçuklular zamanından beri mevcut bir anane devam etmekle beraber, ancak Fatih ile bilhassa akli ilimlerde süratli bir hamle yapıldığını biliyoruz²¹. Müsbet ilim zihniyetiyle düşünen Fatih Sultan Mehmet, hem ilim ve sanatla uğraşanları teşvik ve himaye ediyor, hem de kendisi bu alanlarda esaslı ilerlemeler kaydediyor. İstanbul'u aldıktan sonra, insanlığın en parlak kültürlerinden birinin beşiğini teşkil etmiş olan bu onbir asırlık Bizans başkentini şimdi İslâm dünyasının en muhteşem bir ilim ve sanat merkezi haline getirmek için bütün kuvvetiyle çalışıyor. Bir yandan geniş ölçüde bayındırlık çalışmaları ile İstanbul'a bir Türk şehri çehresini veren binalar yaptırırken, bir yandan da Anadolu'dan, doğu ve batı ülkelerinden sanatkâr ve bilginleri buraya davet ederek onları ihsan ve iltifatlara boğuyor. Yeni Osmanlı başkentinde hemen açtığı öğretim müesseselerinde bu bilginler, zamanın en ileri derecedeki ilimlerini öğretmektedirler.

Şüphesiz ki Fatih Sultan Mehmet, asıl mesleğini, bir İslâm mücahidi sıfatıyla, cengâverlikte bulmuş ve bunun neticesi olarak hükümdarlığı zamanının üçte ikisini fütihat seferlerinde geçirmiştir. Fakat bütün askerî, idari ve siyasi işleri arasında şahsan ihm ve sanatla meşgul olmak için de vakit bulabilmiştir. Onun ilme ne kadar itibar ettiğini gösteren en tipik olay, hemen hemen daima ulema kıyafetini tercih etmiş olmasıdır. Gerek hazer, gerekse sefer zamanlarında ilim ve sanat adamlarım daima yanında bulundurmıştır. Böylece, Fatih'in muhitinde toplanmış olan çeşitli milliyetlere mensup bilginler mühim rol oynamaktadırlar. Her vakit onlarla muhtelif ilmî meseleler üzerinde konuşmak, hattâ lâtifeleşmek, bilginleri sık sık birbirleriyle tartıştırmak çok kere aralarında hakem rolünü oynamak, onun için büyük bir zevki teşkil etmiştir.

Bir defasında, zamanın en ünlü bilginleri olan Mevlâna Zeyrek ile Hocazade'yi münakaşaya tutuşturmuş ve bu tartışma tam yedi gün sürmüştür. Bu esnada Molla Zeyrek'in elindeki bir yazıyı, ertesi gün yapılacak oturumda yazılı olarak cevap vermek üzere, kopya etmek zorunda kalan Hocazade'ye padişah, lâtife olarak: Aman dikkat et, hatalı yazmayasın, dediği zaman Hocazade'nin cevabı şu olmuştur: Ben ne kadar hatalı yazsam, yine de aslındaki kadar yanlış olmaz. Bu söz Fatih'in çok hoşuna gitmiş ve bir kaynağın ifadesi ile "gül gibi hande eylemiştir"²¹.

²¹ Mecdi Efendi, Tercüme-i Şekayik-i Nu'maniyye, s. 143-144. Bu ilmî münakaşa hakkında etraflı bilgi verilmektedir.

Fatih Sultan Mehmet ile etrafındaki bilginler arasında buna benzer daha bir çok şakalar bize intikal etmiştir. Şekayik-i Nu'maniyye'de bol bol örneklerine rastladığımız bunları, şüphesiz burada sıralıyacak değiliz.

Hülâsa Fatih, bizzat ilimle uğraşan bir insandır. En fazla ilgilendiği ilim dalları tarih, coğrafya, felsefe, heyet ve matematiktir. Büyük İskender, Caesar, Büyük Konstantin, Büyük Theodosius gibi ünlü cihangirlerin hayatları ve yaptıkları işler üzerinde yazılmış eserleri tercüme ettirerek okuyor veya bunları, yanında sırf bu maksatla bulundurduğu kimselere okutuyordu. Aslında Trabzonlu bir Rum filozofu ve matematikçisi olan Amirukis (Amirutzes)'e Batlamyus'un meşhur coğrafya kitabını ve haritalarını Arapçaya tercüme ettirmiştir. Çok hörmet ettiği ve zamanın Imam-ı A'zamı diye vasıflandırdığı ünlü hocası Hocasade'ye o meşhur "Tehafütü'l-Felâsife" ünvanlı felsefi eseri yazdırmıştır²².

Arap ve Fars dillerini bilip zamanın doğu ilimlerine şahsan hâkim olduğu anlaşılan Fatih, aynı zamanda Batı kültürü ile de yakından ilgilenmektedir. Hususiyle İtalyan Renaissance'ına kuvvetli bir temayülü olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklara göre yabancı dillerden Yunanca, Lâtince, İslâvca, hattâ İbranice de bilmektedir. Bu husus henüz kesin olarak anlaşılmış olmamakla beraber, onun batı kültürü ile ilgilendiğine hiç şüphe yoktur. 1452—1454 yılları arasında yanında bulunmuş olan Anconalı Cyriacus adında bir İtalyan'ın, batı kültürü ile temas bakımından padişaha müersir olduğu, klâsik çağlardan kalma anıtlara sevgiyi telkin ettiği anlaşılmaktadır²³. Gerçekten de Fatih, İstanbul'u aldığı zaman, Ayasofya, Justinian heykeli vesaire gibi eski âbidelerin ve daha sonra Atina'da Akropol'un harap olmamaları için bir takım tedbirler almış ve bu yüzden, kendisine en fazla düşmanca duyguların tesiri altında eserler yazmış bulunan Grek ve batı müelliflerinin bile müttefikan medhini kazanmıştır. Aslında Fatih, batı kültürü ile münasebetlerini hiçbir zaman kesmiş değildir. Yanındaki İtalyan'lar bu bakımdan mühim rol oynamışlardır. Babinger, *Fatih ve İtalya* adlı makalesinde bu meseleyi incelemiş ve padişahın sarayında bulunan İtalyalı şahsiyetlerle Fatih arasındaki münasebetleri belirtmiş bulunmaktadır. Bu makalede onun en çok Floransa'lıları ve zaman zaman da Venedikli'leri tuttuğu görülmektedir²⁴. Muhitinden İtalyanlar ayrılınca, bunların yerini doldurmak üzere yine Renaissance ve humanizma ile sıkıdan sıkıya ilgili bulunan Kritovulos ve Amirukis gibi

²² Bk. Mecdi Efendi, Şekayik-ı Nu'maniyye tercümesi, s. 157. Bu konu üzerinde, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe asistanlarından Mubahat Türker tarafından "Üç Tahafüt bakımından felsefe ve din meseleleri" adıyla yapılan bir doktora tezinde etraflı bilgi verilmektedir. Bk. "Meselenin tarihi olarak vaz' edilmesi" bahsi, 6 ve hususiyle bu bahsin 3. kısmı: "Hoca-zâde'nin Tehafütü'l-Felâsife'sinin Takdimi"; tez basılmaktadır.

²³ Cyriacus d'Ancona,

²⁴ Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmet ve İtalya, Belleten, sayı 65 (tarafımdan dilimize çevrilmiştir), 1953.

Rumları hizmetine almıştır. Bunlar, yeni rejime intibak edip Türk hâkimiyeti altında verimli bir şekilde çalışan ilk Grekler olmuşlardır²⁵ Bilindiği gibi Kritovulos, Fatih'in biyografisini yazmıştır. Nihayet, ömrünün sonlarına doğru Sultan Mehmed'in hizmetinde Angiolello adında bir İtalyan'ı daha görüyoruz. Bu zat, 1470 tarihinde Ağrıboz'un fethi sırasında Türklerin eline geçmiş, önce Şehzade Mustafa'nın maiyetinde iken bunun ölümü üzerine Fatih'in sarayına girmiştir. Angiolello da 1430 ile 1516 tarihleri arasında bir Osmanlı Tarihi kaleme almıştır. Gerek Kritovulos'un ve gerekse Angiolello'nun eserlerinde padişahın hususî hayatına ait bir takım enteresan bilgiler verilmektedir ki bunlar, aynı yazarların Sultan Mehmed'in yakınlarından olduklarını bize göstermektedir.

Fatih'in Renaissance'a olan yakınlığı İtalya'da büyük bir ilgi toplamıştır. İtalyan humanistleri, onu tam bir Renaissance hükümdarı, bir meşen diye kabul ederek hakkında methiyeler yazmışlar, kendisine kitaplar ithaf etmişlerdir. Bunlar arasında Giovanni-Maria Filelfo'nun *Amyris'i*, dört kitap içinde 4706 beyit tutmaktadır. Fatih'in müsbet ilimlere gösterdiği ilgi ve insanî meziyetleri, İtalya'da çok takdir edilmiştir. Giuliano dei Medici'yi bir suikast neticesinde öldüren Bandini dei Baroncelli, memleketinden kaçmağa muvaffak olarak İstanbul'a iltica etmişti. Lorenzo Magnifico'nun ricası üzerine Fatih'in, kaatili iade etmesi üzerine, İtalyanlar âdeta heyecana gelmişler ve Osmanlı padişahını Lorenzo gibi ilâhi bir şahsi yeti takdir edebilenyegâne adam olarak övmüşlerdir. Fatih'in İtalya'dan sanatkârlar getirttiği, bunlardan meşhur ressam Gentile Bellini'ye yeni sarayım süslettiği ve bir de portresini yaptırdığı malûmdur.

Fatih'in Renaissance ve batı dünyası ile olan münasebetleri ve bu vesile ile şahsî kitaplığı üzerinde çalışmış bulunan batılı bilginlerden bilhassa Deissmann ile E. Jacobs, bazan romantizme kaçan bir eda ile Fatih'i, doğu ve batı arasında her iki âlemin de kültürünü tam mânasiyle benimsemiş modern bir Renaissance hükümdarı olarak tasvir ederler²⁶. Şüphesiz ki bu yazarlar, hükümlerinde matlup derecede kuvvetli delillere dayanmaktadırlar.

Gerçekten de Fatih'in devlet anlayışı, biraz daha sonra Machivelli'nin klâsik bir şekilde tarif edeceği tipik Renaissance devlet anlayışına çok benzemektedir. Fatih'in yarattığı Osmanlı İmparatorluğu, bünye itibariyle tam bir modern devlet tipi teşkil etmektedir. Merkeziyetçilik, mahallî otoritelerin ortadan kaldırılarak herşeyin tek bir merkeze bağlanması,

²⁵ Emil Jacobs, *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Sarai zu Konstantinopel*, Heidelberg, 1919.

²⁶ Deismann, *Forschungen und Funde im Sarai*, Berlin-Leipzig 1933. Emil Jacobs *Mehmed II., der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung*, Oriens II, Leiden 1949; *Büchergeschenke für Sultan Mehmed II., Festschrift für Georg Leyh*, Leipzig 1937. Jos. Karabachek, *Abendlaendische Künstler zu Konstantinopel im XV. und XVI. Jahrhundert. I: Italienische Künstler am Hofe Mohammeds II., des Eroberers 1451-1481*, Wien 1918.

muhakkak ki modern devletlerin en mümeyyiz vasıflarından biridir. Fatih'in kanunlar tedvin ederek kurduğu, hangi din ve ırka mensup olursa olsun bütün tebaasını içine alan içtimaî nizam da, aynı şekilde yeni, modern zihniyete uygun bir eserdir. Kendisi son derece geniş görüşlü aydın ve müsbet düşünceli, din ve felsefe meseleleri karşısında daima akli mi'yar tutan, çeşitli İslâm mezhepleri ve hıristiyan dininin esasları ile, zamanın felsefi problemleri ile yakından ilgilenen bir insandır*. Rum patriki ve bilginleri ile hıristiyan dininin esasları üzerine yapmış olduğu konuşmalar meşhurdur. Bu itibarla her türlü taassuptan uzak, geniş bir tolerans sahibidir. Bu tesamüh zihniyetini dinî ve içtimaî alanlarda olduğu kadar ilim sahasında da göstermiştir. Buna bir misal olmak üzere aşağıdaki hâdiseyi zikre delim :

Uzun Hasan seferinde akıncılar Bayburt'ta bir kiliseye girdikleri zaman ihtiyar bir Ermeni'nin, kitaplar arasına gömülerek tetebbu'la meşgul olduğunu görürler. Birkaç defa seslenirlerse de cevap alamazlar. Bunun üzerine ihtiyarı öldürürler. Bunu öğrenince Fatih çok müteessir olur, gözleri dolar. Çünkü öldürülenin büyük bir filozof olduğunu daha önce işitmiş bulunmaktadır.

Hülâsa, her cins kültür değerim takdir eden Fatih'in ilme ve ulemaya karşı büyük bir zaafı vardır. Kaç defa, darılttığı için İstanbul'u terk etmiş olan âlimleri, pişimanlık duyarak yeniden yanına davet etmiştir. Kaç defa, ulemanın: kitaplarımızı yakar, bu diyardan göçeriz; gibi tehditleri karşısında ricat etmiştir²⁷. Kılıncı ile birbiri arkasından tahtlar deviren, dünyayı titreten, bütün devirlerin en büyük cihangiri olmak ihtirası ile yanan bir hükümdarın ilme ve sanata verdiği bu önem, cidden ibretle belirtilmeğe değer.

* * *

Buraya kadar söylediklerimizle Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyeti hakkında bir fikir vermeğe çalıştık. Şüphesiz bunlar, onun tablosundan ancak bazı çizgilerden ibaret kalmaktadır. Onun gerçek hüviyetim anlamak, tam bir tablosunu çizebilmek için çok daha derin ve etraflı etütlere ihtiyaç vardır. Fakat bu kadarı ile bile, ömrü boyunca başarmış olduğu işleri, yaratmış bulunduğu eserler ve tasavvur ettiği plânları gözönünde tutarak düşünecek olursak, Fatih Sultan Mehmet gerçekten olağanüstü bir insan, bir hükümdar şahsiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır: Ruhunda sonsuz bir cihangirlik ihtirasının yanında üstün kabiliyetler, yapıcılık kudreti, teşkilâtçılık istidadı yaşamaktadır. Güzele, yüceye, kalıcı eserlere çok içten gelen bir ilgi beslemektedir. Bütün bu vasıfları ile Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu, Bizans'ın fatihi olmak, "Büyük Türk" ünvanını taşımak şöhretini gerçekten hak etmiş görünmektedir.

* A. Decei, Fatih ve İstanbul, c. II. Gennadios'ın İ'tikadnâmesi.

²⁷ Krş. Meselâ, Mecdi Efendi, Şekayık-ı Nu'maniyye tercümesi, s. 105-106.